

УДК 378.018

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-4-46>**Тетяна ПОЛУХТОВИЧ,***orcid.org/0000-0002-0558-2981*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціального забезпечення та гуманітарних наук

Луцького національного технічного університету

(Луцьк, Україна) *polukhtovych@ukr.net*

СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В УМОВАХ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто соціальну проблему. Інвалідність є соціальним явищем у будь-якому суспільстві – трансформованому чи розвинутому. Через загальні тенденції в освітньому просторі в умовах змін в українській вищій школі спостерігається неготовність вирішувати професійні завдання в галузі навчання й надання допомоги студентам з особливими освітніми потребами. Досліджується питання здобуття вищої освіти особами з інвалідністю, наголошується на: труднощах видання науково-педагогічними працівниками посібників і методичних розробок для студентів із порушенням здоров'я; недостатній фаховій підготовці викладачів; відсутності умов для навчання, що мали б відповідати вимогам доступності. Методологічною основою є теоретичні й практичні дослідження фахівців у галузі інклюзивної педагогіки, психології, а також системний, особистісно-діяльнісний аксіологічний підходи, що дозволяють розглядати соціалізацію студентів з обмеженими можливостями; компетентність викладача як властивість; пріоритетні цінності в інклюзивній освіті. Теоретичні методи: аналіз педагогічної, психологічної літератури; порівняння, систематизація, узагальнення існуючих теоретичних положень; вивчення досвіду роботи викладачів на кафедрі соціального забезпечення та гуманітарних наук у Луцькому НТУ, аналіз зарубіжного досвіду підтримки студентів з інвалідністю, які навчаються в Університеті Вандербільта, США.

Дослідження спрямоване на забезпечення підтримки та соціалізації студентів-інвалідів в умовах вищої школи, удосконалення навчально-виховного процесу у конкретному навчальному закладі – Луцькому національному технічному університеті. Аналіз теоретико-методологічних та організаційних засад навчання й виховання інклюзивної молоді в реаліях сьогодення вимагає нових конструктивних підходів до практичного вирішення проблем в умовах вищої школи.

Ключові слова: інклюзивне навчання, студенти, соціалізація, компетентність викладачів, професійність, інвалідність, методичне забезпечення, умови навчання.

Tatiana POLUKHTOVICH,*orcid.org/0000-0002-0558-2981*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Security and Humanities

Lutsk National Technical University

(Lutsk, Ukraine) *polukhtovych@ukr.net*

SOCIALIZATION OF STUDENTS WITH DISABILITIES IN A HIGHER SCHOOL

The article deals with a social problem. Disability is a social phenomenon in any society – transformed or developed. Through general trends in the educational space, in the context of changes in the Ukrainian school, there is a lack of readiness to solve professional problems in the field of teaching and providing assistance to students with special educational needs. The issue of obtaining higher education by persons with disabilities is investigated, the following are noted: difficulties in publishing manuals and methodological developments for students with health problems by scientific and pedagogical workers; inadequate training of teachers; lack of learning conditions that must meet accessibility requirements. The methodological basis is theoretical and practical research of specialists in the field of inclusive pedagogy, psychology, as well as systemic, personality-activity axiological approaches that allow us to consider the socialization of students with disabilities; teacher competence as a property; priority values in inclusive education; Theoretical methods: analysis of pedagogical, psychological literature; comparison, systematization, generalization of existing theoretical provisions; study of the work experience of teachers at the Department of Social Security and Humanities in Lutsk National Technical University, analysis of foreign experience in supporting students with disabilities studying at Vanderbilt University, USA.

The research is aimed at providing support and socialization of disabled students in the conditions of higher education, improving the educational process in a particular educational institution, Lutsk National Technical University. The analysis of theoretical-methodological and organizational bases of training and education of inclusive youth in today's realities demands new constructive approaches to practical problem solving in high school.

Key words: inclusive education, students, socialization, teacher competence, professionalism, disability, methodological support, learning conditions.

Постановка проблеми. Українська вища школа в сучасних умовах докорінно змінюється у багатьох напрямках: інформаційному, науковому, методичному, технологічному та інших. Досить проаналізувати Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» від 30 грудня 2015 року. Реформи в системі вищої освіти вплинули на зміст навчальних програм із підготовки студентів, методику викладання навчальних дисциплін у вишах. Зміни, модернізація і реформування вищої школи мають професійну, соціальну спрямованість, ціннісну орієнтацію і відповідають сучасному ринку праці. Окрім цього, важливо врахувати і те, що за цих умов спеціального навчання, соціалізації та інтеграції в суспільство потребує молодь з обмеженими фізичними можливостями. Інклюзія базується на концепції «нормалізації», в основу якої закладена ідея, що життя і побут людей із вадами здоров'я мають бути більше наближені до умов і стилю життя усєї громади (Мазуркевич, 2017: 297). Отримання молодими людьми з інвалідністю якісної освіти є невід'ємним від соціалізації, повноцінного життя в суспільстві, а головне – їхньої в майбутньому самореалізації, працевлаштування. Люди з обмеженими можливостями постають перед вирішенням питань, пов'язаних із розширенням прав і можливостей людського розвитку, і цей аспект охоплює багато соціальних проблем. Тому дуже важливим у сьогоденні реаліях є пошук інноваційних підходів до навчання студентів із вадами фізичного розвитку, питання їхньої соціалізації, інклюзії в освітньому просторі, впровадження й використання інноваційних технологій у навчальному процесі для засвоєння знань.

Аналіз досліджень. Питання соціалізації інклюзивних студентів в освітньому просторі широко вивчається науковими і науково-педагогічними працівниками. Зокрема, у працях А. Аріщенко, О. Курбатової, А. Савицької, І. Федорченко, Г. Хорунженко та інших досліджується професійна мотивація, адаптація студентів із вадами здоров'я, активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах інклюзивного навчання тощо. Однак і сьогодні вищезгадані питання потребують подальшого аналізу. Дослідивши означену проблему, автор вперше публікує статтю.

Метою статті є аналіз автором організації освітнього середовища для студентів з інвалідністю в умовах вищої школи; узагальнення висновків як підсумків дослідження. Актуальність навчання й виховання молодих людей з вадами

здоров'я в інтегрованому освітньому середовищі, недостатня розробленість методичного забезпечення й вимоги суспільства до нових конструктивних підходів у практичному вирішенні освітніх проблем людей з обмеженими можливостями зумовили вибір теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. У сьогоденні реаліях української вищої освіти у Луцькому національному технічному університеті активно звертаються до ідеї інклюзивного навчання: доступності освіти для молодих людей з особливими освітніми потребами. Так, у 2020 році відкрилася спеціальність «Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)» (магістр), пов'язана з підготовкою висококваліфікованих фахівців для вищої освіти, повної загальної середньої освіти, спеціалізованої освіти, які будуть упроваджувати елементи інноваційної діяльності у сфері інклюзивної освіти (вчитель спеціалізованих навчальних закладів; викладач закладів вищої та середньої освіти; професіонал галузі методів навчання; інспектор навчальних закладів; директор інклюзивно-ресурсного центру; фахівець у галузі соціального захисту населення; фахівець у галузі спеціалізованої (особливої) освіти; асистент викладача з соціальної педагогіки; інспектор із соціальної допомоги тощо). Також у Луцькому НТУ навчаються студенти з особливими освітніми потребами, і для них має бути відповідне технічне оснащення. У сучасних умовах використання тільки інформаційно-комунікативних технічних засобів, мультимедійних проєкторів і комп'ютерів із різним прикладним програмним забезпеченням недостатньо. Ми погоджуємося, що технічні засоби освіти підвищують ступінь наочності, доступність засвоєння матеріалу для усіх категорій студентів і є важливим джерелом інформації, але перш ніж навчати, необхідно створити умови і для студентів із фізичними відхиленнями. Наприклад, у нашому університеті є проблемним переміщення осіб з однієї аудиторії до іншої на різних поверхах без допомоги батьків чи однокурсників. Тобто має бути не просто включення такої категорії студентів з інвалідністю у навчальний процес, а й реалізація заходів із надання додаткових послуг для отримання професійної освіти. Для прикладу, навчання студентів із порушенням зору й оволодіння ними освітньою програмою ускладнюється відсутністю навчальних і методичних посібників на мові Брайля. На нашу думку, орієнтація вишу на їх випуск є важливим фактором створення спільного освітнього середовища, доступності освіти, соціально-психологічної адаптації особистості на дидактичному рівні. Інклюзивна

освіта розвивається сьогодні в дихотомії з традиційною та спеціальною системами освіти для реалізації потреб осіб з обмеженими можливостями здоров'я й інвалідністю.

Дослідник А. Аріщенко, аналізуючи соціальну інтеграцію молодих людей з обмеженими можливостями, процес навчання і виховання в інклюзивному просторі, пропонує конструктивний підхід до практичного вирішення освітньої проблеми, спираючись на унікальний зарубіжний досвід. Підтримка студентів з інвалідністю, які навчаються в університетах США, практикується «наставництвом» студентів або ж аспірантів. А. Аріщенко розглядає засади програми інклюзивного навчання «Наступні кроки». (Next Steps Program) в Університеті Вандербільта (Аріщенко 2017: 5). Студенти-волонтери займаються такою діяльністю до 10 годин на тиждень. Вони виконують 4 ролі: академічний репетитор, тайм-менеджер, тренер і ланч-партнер. Репетитор допомагає у навчанні, у виконанні домашніх завдань. Тайм-менеджер організовує час на кампусі, скеровує діяльність студента з обмеженими можливостями до навчання, стажування, соціальної роботи. Від волонтерів-тренерів студенти отримують допомогу на заняттях спортом. Ланч-партнери зустрічаються зі студентами з інвалідністю під час обідньої перерви на території університетського містечка та поза його межами. Учасники програми є групою, яка об'єднує від 8 до 12 осіб і називається «колом підтримки» (Аріщенко, 2017: 5). Кількість залежить від потреб студента. Можливе навіть зменшення кількості наставників, оскільки метою програми є розвиток навичок самостійності осіб з обмеженими можливостями (Аріщенко, 2017: 6).

Волонтери заповнюють онлайн-форму, що засвідчує їх відповідальне ставлення до майбутньої діяльності. Кожне «коло підтримки» обирає голову, посередника між співробітниками програми і волонтерами. Для наставників проводяться тренінги, їх ознайомлюють із нормативними засадами, а також пропонують за допомогою методу «мозкового штурму» вирішити ту чи іншу ситуацію (Аріщенко, 2017: 6).

Використання такого досвіду, на нашу думку, сприятиме успішній академічній інклюзії, комунікації та соціальній адаптації в наших умовах.

Як показують статистичні дані, у 2019 році було здійснено такі кроки з інклюзивного навчання:

- придбано інструментарій міжнародного рівня, комплекти сучасних методик для психолого-педагогічної оцінки розвитку дітей з інвалідністю;

- підготовлено тренерів з використання комп'ютерних методик, які в майбутньому здійснюватимуть підготовку фахівців;

- навчання психологів ІРЦ за кошти державного бюджету з надання комплексної психолого-педагогічної оцінки;

- здійснено зовнішнє незалежне комп'ютерне оцінювання отриманих знань педагогічними працівниками;

- вперше педагогічні працівники отримали сертифікати міжнародного зразка тощо (Статистика, 2019: 1).

Характеризуючи розвиток інклюзивної вищої освіти, розглянемо педагогічні аспекти загальної та спеціальної освіти. Визначимо інклюзивну освіту в системі вищої освіти як процес спільного навчання, розвитку й виховання молоді з обмеженими можливостями здоров'я і без обмежень. Тут розуміємо зміну освітніх умов у вищих з орієнтацією на потреби кожного студента. Як показує практика сьогодення, студенти з обмеженими можливостями здоров'я не можуть освоїти навчальну програму вишу у встановлені терміни й передбаченому обсязі. Для них має бути складена програма з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей. Адаптовані індивідуальні навчальні плани є головною умовою успішного отримання освіти молодими людьми з інвалідністю. Необхідність цього прописана в законі «Про освіту» та впроваджується у вищих навчальних закладах. Зокрема, у статті 20. Інклюзивне навчання зазначено:

«2. У разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків заклад освіти утворює інклюзивний клас та/або групу в обов'язковому порядку. Спеціальний клас та/або група утворюється керівником закладу освіти за погодженням із засновником цього закладу освіти або уповноваженим ним органом. Заклади освіти створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей. Заклад освіти відповідно до законодавства організовує та/або забезпечує надання особам з особливими освітніми потребами психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, а також допоміжних засобів для навчання.

4. Будівлі, споруди і приміщення закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів повинні відповідати вимогам доступності згідно з державними будівельними нормами і стандартами» (ЗУ «Про освіту», 2017: Ст. 20).

Розглянемо такі форми навчання, як дистанційна освіта, екстернат. Вони включають навчання

за індивідуально-адаптованою програмою, установку на збільшених строках отримання освіти, не передбачають єдиного навчального графіка і не вимагають створення фізичних умов для переміщення студентів. Особи з обмеженими можливостями змушені докладати зусиль для пересування в установах і подолання шляху до них. Наголошувалося, що не всі навчальні заклади мають ліфти для студентів на інвалідних візках, не створені необхідні гігієнічні умови. Як правило, багато українських вишів налагоджують їх у головному корпусі, але молоді люди з обмеженими освітніми потребами відвідують навчальні заняття у різних аудиторіях. Не організовується доступ таких осіб до наукових бібліотек, науково-дослідних інститутів, архівів, музеїв тощо. В окремих випадках для студентів із вадами здоров'я розробляються індивідуальні графіки навчання.

Отже, в умовах змін у вищій освіті виконання нових функцій, підвищення вимог до діяльності педагогів призводить до виникнення труднощів. Практика освітніх установ у галузі навчання молоді з особливими потребами засвідчує, що освітній процес вимагає глибокого опрацювання змісту навчально-методичного супроводу, що значно ускладнює процес упровадження технологій інклюзивної освіти. Необхідне розроблення науково-методичних комплексів, методичних і освітніх продуктів, програм професійної підготовки педагогів для роботи в умовах інклюзивного навчання.

Удосконалення компетентності й кваліфікації викладачів у рамках моделі інклюзивної освіти у виші затребуване, оскільки тільки ціннісне ставлення поряд з емоційною стійкістю і здатністю вирішувати професійні завдання в галузі навчання й надання допомоги студентам з особливими освітніми потребами забезпечує інноваційний розвиток усього освітнього процесу. Спираючись на якість викладання, вважаємо методичну роботу одним із необхідних компонентів системи супроводу вищої освіти студентів з особливими освітніми потребами.

Для формування оптимальної інклюзивної моделі в українській вищій школі викладач має володіти високим рівнем професійної, у тому числі й методичної компетентності, бути відповідальним у сфері проектування навчального простору і продуктів освітньої діяльності; адаптованим до динамічних змін освітнього процесу.

Недостатня методична компетентність педагогів з урахуванням умов інклюзивного навчання зумовлює необхідність спеціального наукового осмислення цієї проблеми в аспекті нашого дослідження. Неготовність системи вищої освіти до забезпечення методичної підготовки викладачів (як основного суб'єкта інклюзивної освіти) до роботи в нових професійних умовах визначає актуальність дослідження.

Предметом спеціального вивчення є питання підготовки викладачів в умовах інклюзивної освіти. Як правило, воно розглядається в основному щодо рівнів дошкільної, загальної середньої, меншою мірою вищої освіти.

Слід зазначити, що викладені факти свідчать про наявність об'єктивно існуючих суперечностей:

- між зростаючою соціальною потребою в педагогічних кадрах, які мають високий рівень професійної, методичної компетентності в умовах інклюзивної освіти, і нестачею кваліфікованих викладачів, які забезпечують повною мірою розвиток цього напрямку діяльності;

- між потребою в підготовці викладачів вищої школи до методичної роботи в умовах інклюзивної освіти з урахуванням сучасних вимог і недостатнім ступенем науково-теоретичної і науково-практичної розробки супроводу викладачів у процесі методичної діяльності.

Висновки. Наукове дослідження не вичерпує усіх аспектів, пов'язаних з організацією освітнього середовища для інклюзивних студентів в умовах вищої школи. Огляд літературних джерел вказує на важливість проблеми соціалізації молодих людей з обмеженими можливостями в освітньому просторі, що зумовлена необхідністю пошуку конкретних шляхів і способів створення умов для більш успішної адаптації інклюзивних студентів, які здобувають вищу освіту. Незалежно від виду інклюзії вища освіта має бути доступна та якісна. Сучасні інформаційні технології підвищують успішність, удосконалюють освітній процес. Але, крім цього, важливим є створення умов для адаптації студентів з обмеженими можливостями. Саме умови, на нашу думку, є основою для впровадження більш досконалої і сучасної форми – інклюзивного навчання осіб з інвалідністю. Йдеться про створення у закладах вищої освіти необхідних і достатніх умов для отримання якісної освіти цією категорією студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазуркевич О. Соціалізація осіб з особливими потребами в освітньому просторі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю*: матеріали XVII міжн. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 лист. 2017 р. Київ, 2017. С. 297.

2. Аріщенко А.С. Наставництво у процесі інклюзивного навчання в університетах США. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю*: матеріали XVII міжн. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 лист. 2017 р. Київ, 2017. С. 5 – 6.
3. Статистичні дані у 2019 році. – URL : <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani> (дата звернення: 26.01.2021)
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1235> (дата звернення: 26.01.2021).

REFERENCES

1. Mazurkevych O. Sotsializatsiia osib z osoblyvymy potrebamy v osvithomu prostori [Socialization of people with special needs in the educational space]2017. Actual problems of people educational environment in the light of implementation of the convention of about the rights of persons with disabilities. Thesis of Speech XVII International Scientific-practical Conference,2017, Part 1, p.297[in Ukrainian].
2. Arischenko A. Nastavnytstvo u protsesi inkluzyvnoho navchannia v universytetakh SShA[Mentoring in the process of inclusive education in US universities]2017. Actual problems of people educational environment in the light of implementation of the convention of about the rights of persons with disabilities. Thesis of Speech XVII International Scientific-practical Conference,2017, Part 1, pp. 5–6. [in Ukrainian].
3. Statystychni dani u 2019 rotsi [Statistics in 2019]. – URL : <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani> (data zvernennia: 26.01.2021). [in Ukrainian].
4. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Data onovlennia: 16.07.2019[About education: Law of Ukraine05.09.2017.№ 2145-VIII]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1235> (data zvernennia: 26.01.2021). [in Ukrainian].